

Հաստատեցաւ Կարապետ քահ. Վարդապետեան ի միարան Ագուլեաց եկեղեցւոյ Շուշայ. թ. 964:

— Օրհնութեան և զոհունակութեան յանուն Պ. Հազարու Մայիլեան Բազուեցւոյ, սակս ի պուլս հանելոյ զնորոգութիւն ջրանցիցն վանուց Գանձասարայ. թ. 968:

— Եանուն Կոնսիստ. Արցախայ, որով պատուիրեցաւ առաքել առ Գեր. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսն զպատրաստի քահանայացուս վիճակին ի ձեռնադրել. թ. 969:

— Եանուն նոյն Կոնսիստ., որով պատուիրեցաւ տալ դադարեցուցանել ի քահանայազորութենէ զՍտեփաննոս և զՄեսրոպ քահանայս Հաղանչեցւոյ Ամենափրկիչ եկեղեցւոյն Շուշայ, վասն անվայել ընթացից նոցին ի ժամ ժամերգութեան. թ. 970:

— Եանուն Պ. Թէոդորոսի Նսալեան և Պ. Տիգրանայ Աղամալեան Շուշեցւոյ, որով նշանակին Հոգարարձուք շինութեան վանուցն Գանձասարայ, որպէս օգնականք և աջակիցք վանահօրն. թ. 971:

— Եանուն Կոնսիստ. Արցախայ, որով պատուիրեցաւ տալ նախապէս յարգեանց կալուածոց վանօրէիցն Արցախայ 400 բուրլիս նորոգ Հոգարարձութեան Գանձասարայ, վասն շինութեան ձանապարհի վանուցն. թ. 972:

— Եանուն վանահօր վանուցն Գանձասարայ Տ. Անտոն վարդապետի, որով յայտ աւարաւ նմա կարգումն Հոգարարձութեան. թ. 974:

— Եանուն Հոգարարձութեան թեմակ. դպրանոցին Շուշայ, որով հրաւիրեցան անձնափոխանորդք նոցին ի պաշտօն ի տեղի հրաժարելոցն. թ. 975:

— Եանուն Կոնսիստ. Արցախայ, ըստ մտաց վերոյիշեալ Կոնդակին. թ. 976:

— Եանուն Գարեգին քահ. Եովհաննիսեան անդամոյ Կոնսիստ. Արցախայ, որով շնորհեցաւ նմա պատիւ աւագութեան. թ. 977:

— Եանուն Եակոբ քահ. Այվազեան Շուշեցւոյ, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական. թ. 978:

— Եանուն Սինօյի ս. Էջմիածնի, որով յայտ աւարաւ վերադարձ Նորին Սրբութեան ի Մայր Աթոռն. թ. 986:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱԺԻՆ

ՀԱՐԱՏԸ ԵՒ ՀՐԱՉՔԸ.

«Եւ ոչ կարէր անդ ևս ոչ մի ինչ զօրութիւն առնել, բայց սակաւ հիւանդաց ձեռն եղեալ թշկեր զնսսաւ. և զարմանայր վասն անհասկոյնեան ևոցս:»

Մարկ. 2. 5. 6.

ԵԱՏ և շատ Բրիստոնեաների համար մարգկութեան Փրկիչը մի արտաքոյ կարգի էակ է, միայն մի տարօրինակ հրաշագործ, որ ուր գնում էր հրաշքներ էր գործում և գորանով ապացուցանում իւր Աստուած լինելը. շրջապատողներից ոմանք տեսնելով այդ հրաշքները հաւատացել են, որ նա Աստուած է, ուրիշները տեսել են, բայց չեն հաւատացել. մենք ևս, եթէ հաւատում ենք, միայն այն պատճառով ենք հաւատում, որ համոզուած ենք, թէ Ճշմարիտ են ականատեսների պատմածները Նորա մասին, թէ Նա յիրաւի շատ հրաշքներ արել է և ինչ որ կամենար կանէր: Բայց ահա մի դէպք, որի համար նոյն ինքն աւետարանիչը վկայում է, թէ Բրիստոն ոչինչ անել չի կարողացել: Նա, որի ձեռքով ամբողջ տիեզերքը կառուցուել է, և չկայ մի բան որ առանց Նորան եղած լինի. Նա, որ ջրի վերայ ման էր գալիս և քամիներին սաստում, որ ամէն ցաւ բժշկում էր և ոչ մի կարօտեալի ձեռնունայն չէր արձակում, որին մինչև անգամ մահը հնազանդում էր և իւր կալանաւորներին կրկին արձակում՝ տարակուսած կանգ է առել այնտեղ, «և ոչ կարէր» և ոչ մի ինչ զօրութիւն առնել:—Որչափ տարբեր է Բրիստոնի աւետարանն ուրիշ կրօնների առասպելապատմ. զրբերից՝ որչափ պայծառ ճշմարտութեան զրոշմը նորա ամէն մի տողի և մանաւանդ այսպիսի դժերի

մէջ, որոնք ըստ երեւութիւն նաեմացնել կարող էին նորա նկարագրած աստուածային անձի արժանիքը: Եթէ Բրիստոսի հրաշագործութեանց մասին պատմածները վառ երեւակայութեան ծնունդ լինէին և աւետարանիչներին նպատակը լինէր կարելոյն չափ գերբնական ներկայացնել նորա կեանքը, ինչն էր արգելում նաև այս դէպքում պատմելու թէ Սա այս կամ այն նշանաւոր հրաշքը զործեց, մեծամեծ զօրութիւններ արաւ: Բայց բոլորովին հակառակն ենք տեսնում մի մարդ, որ կատարելապէս հաւատացած է թէ Բրիստոս Ամենակալ Աստուծոյ Որդին է, աշխարհի Փրկիչն ու կեանքի առաջնորդը՝ ամենեւին չի ատանելում խոստովանելու թէ երբեմն Սորա հրաշագործ զօրութիւնն անգիմադրելի արգելքների է հանդիպել: Աւետարանի խսկութիւնը լաւ հասկանալու և մեր Փրկչի մասին ճշմարիտ գաղափար կազմելու համար՝ մենք առանձին ուշադրութիւն պէտք է դարձնենք այսպիսի մասնական երեւոյթների վրայ: Ներկայ միջնադէպը ամենակարեւոր և մանրաքնին խորհրդածութեան արժանի կէտերից մէկն է աւետարանի մէջ, որով բացատրել կարող ենք թէ ինչ չափով է զործ գրել Բրիստոս աշխարհի վերայ, կամ ինչ գեր է խաղացել Սորա երկրաւոր կեանքի մէջ և ինչ բնաւորութիւն ունեցել՝ հրաշքը:

Ով փոքր ի շատե ուշագիւր կերպով կարգացել է ս. աւետարանը՝ նկատած պէտք է լինի անշուշտ, որ ոչ մի հրաշք այստեղ առանց որեւէ զօրեղ բարոյական պատճառի՝ լոկ ցոյցի համար միայն չի կատարուում: Բրիստոս հիւանդների է բժշկում: Բրիստոս օգնում է մարդոց կարիքի և նեղութեան մէջ: Բրիստոս հրաշալի օրինակներով պարզում է իւր խօսքերի ճշմարտութիւնը, բայց երբեք մարդիկ զարմացնելու կամ նոցա քմահաճութեանց բաւականութիւն տալու համար երկբից նշաններ վայր չէ բերում կամ քարերն ու ծառերը իրենց տեղից շարժում: մենք զգում ենք, որ բոլոր Սորա արածները գերբնական լինելով հանդերձ մեզ համար բնական են նորա համար: որովհետև արտասուք տեսնել և սրբել, վերքեր շօշափել և չբուժել ա չէր կարող նեղութիւն և կարիք պէտք

է տեղի տային նորա առաջ, ինչպէս խաւարը տեղի է տալիս լուսոյ առաջ, չարիքը բարութեան առաջ:—Եւ ծախս պատահում է մեզ լսել ուրիշներից կամ ինքնեւ հարց ենք տալիս մեզ, թէ ինչո՞ւ այժմ ևս հրաշքներ չեն լինում: ինչո՞ւ Բրիստոսի ժամանակ բոլոր միւս հրաշքների փոխանակ այնպիսի մի խելքից և մտքից վեր հրաշք չեղաւ՝ մեծ հասարակութեան դիմաց, որպէս զի ամէնքը ստիպուած լինէին հաւատալ, ինչո՞ւ օրինակ, երբ հրէաները ծաղրելով ասում էին՝ եթէ դու Բրիստոսն ես, ի՞նչիւր խաչից և հաւատանք, Սա չի՞ջաւ: Սակայն մի լաւ մտածենք. ինչ արդիւնք կունենայ, եթէ յիշաւի մի հազին հրաշք կատարուի մեր աչքի առաջ. զարգացած մարդիկ պէտք է աշխատեն բնութեան օրէնքներով բացատրել այն, հասարակ ամբողջ կրկին բնութեան մասին ունեցած նախապաշարումներով և առհասարակ ամէնքը պէտք է նայեն իբրև կախարդական, գաղտնի ոյժերի ազդեցութեամբ յառաջ եկած մի տարօրինակ երեւոյթի վերայ, որ նոցա հոգեւոր կամ բարոյական կեանքի համար ոչ մի նշանակութիւն չի ունենայ՝ միւսնոյն է թէ երեւակայած գաղտնի զօրութեանը Աստուած անունը կտան, թէ ելեքտրականութիւն, ձգողութիւն և չն:

Իսկ Բրիստոսի բոլոր հրաշքները հոգիների վերայ ազդելու, մարդոց բարոյական վերածնութեան նպատակու համար էին: Սա հրաշքներ չէ զործել երբեք իւր աստուածային ծագումն ապացուցանելու նպատակով, այլ նորա շրջապատողներն իրենք գերբնական զօրութիւն տեսնելով Սորա մէջ՝ եզրակացնում էին, որ Սա ինքը գերբնական անձն է: Եթէ ենթադրենք իսկ, որ այսօր մէկն ապացուցանէ, թէ աւետարանների պատմած բոլոր հրաշքները բնական կերպով են կատարուել կամ բոլորովին չեն կատարուել, այդ պատճառ չի լինի այնուամենայնիւ մեր հաւատը դէպի Բրիստոս մաղի չափ անգամ փոխելու: մեզ համար կիմայ այնուամենայնիւ այն տպաւորութիւնը, որ ոչ ոք մարդկանցից այդպէս չէ խօսել և զործել: Սոյնպիսի տրպաւորութեան շնորհիւ էր, որ առաքեալներն ամենամեծ հրաշքին՝ Բրիստոսի յարու-

Թեանքը հաւատացին և այդ հաւատով աշխարհը վերանորոգել կարողացան։ Երբ նոցա Տէրը կենդանի յայտնուեցաւ նոցա մէջ, միանգամայն բացուեցան նոցա աչքերը, և տեսան որ ուրիշ կերպ լինել էլ չէր կարող որ Տէրը մեռնել չէր կարող, Ասանց այդ ներքին համոզման առանց երկար ժամանակ աստուածային անձի հրապոյրն իրենց մէջ կրկնու և համոզուելու, որ յանձին նորա երկնային անմահ, անապական ինչ յայտնուել է աշխարհի վերայ՝ յարուցեալ Բրիստոս իբրեւ մի ուրուական, մի անբացատրելի ահաւոր երեւոյթ պէտք է ներկայանար և սարսափ միայն ազդէր, եթէ Սա իբրեւ ամէնքի սրտին մօտ և ամէնքին ծանօթ մի բարեկամ՝ ներկայացաւ և յաւիտենական կեանքի յոյս և առաջնորդ եղաւ՝ առաքեալների գէպի Սաունեցած ներքին վատահուծիւան շնորհիւ էր, և այդ վատահուծիւներ պէտք է ունեցած լինի ամէն ոք մեզանից թէ Սորա ժամանակակիցներից, որպէս զի կարողանայ Սորա աստուածային էութիւնն ու գործերն ըմբռնել։ Ուր այդպիսի վատահուծիւն պակաս է՝ այնտեղ փակ է հոգւոյ աչքը Սորան և Սորա գործերը տեսնելու համար, այնտեղ մարդիկ ամենամեծ հրաշքները Բեկզկերուզի օգնութեամբ կատարուած կհամարեն և երկնքի բարիքը նոցա համար կլինի ինչպէս խոզերի առաջ ձգած մարգարիտ։ Այդ է պատճառը որ Բրիստոս ամէն մի հրաշալի բժշկութիւնից առաջ հաւատ է պահանջում և «Իւր գաւառի» մէջ ոչ մի զօրութիւն գործել չէր կարող։

«Եւ զարմանայր վասն անհաւատութեան նոցա»։ — Սխալ գաղափար ունինք մենք Աստուծոյ ամենակարողութեան մասին, սովոր լինելով աշխարհի վերայ ամէնից մեծ բանը բռնի ոյժը համարել՝ մենք ենթադրում ենք, թէ Աստուծոյ համար ևս գլխաւորը Իւր ամենակարող զօրութիւնն է, որով ամենուրեք գործ է զընում Իւր կամքը։ Սակայն ոյժը նշանակութիւն ունի միայն նիւթական, մեքենական աշխարհում։ Ուժով կարելի է գուցէ սարեր գլորել, աշխարհքը յեղաշրջել, բայց մի չնչին անմիտ անբարոյական մարդու ազնիւ իմաստուն և բարոյական զարմենել չի կարելի։ Հարկաւ ինչ որ մարդու համար անկարելի է՝

կարելի է Աստուծոյ համար, բայց նոյն ինքն Ամենակարող Աստուածը միայն յաճախ մեզ անյայտ բարոյական միջոցներով կարող է բարոյական ազդեցութիւն գործել, և ոչ երբեք ուժով։ Տիեզերքի բոլոր արարածների համար Սա հասաց և եղենէ բայց երբ կարգը մարդուն հասաւ, հարկաւոր եղաւ առանձին խրեւմէք և աշխատութիւն նորա համար՝ հարկաւոր եղաւ, որ Աստուած Իւր սեփական շունչը տայ, և այդպէս միայն յառաջ եկաւ այն էակը, որ ընդունակ է Աստուծոյ շնչից երածը՝ հոգեւորը, բարոյականն ըմբռնելու։ Եւ ամէն անգամ, երբ այդ էակը մի քայլ յառաջագիւմութիւն պէտք է անէ, հոգեւոր բարոյական ասպարիզում՝ պահանջուում է կրկին, որ մի աստուածաբուն հոգեւոր ազդեցութիւն ներգործէ նորա հոգւոյ վերայ, իսկ գորա համար անհրաժեշտ է, որ նորա հոգին պատրաստ լինի այդ ազդեցութիւնն ընդունելու։ Հարկաւոր է, որ սկզբնական աստուածատուր շունչը կենդանի լինի կամ կենդանանայ, որպէս զի նոր հոգեւոր յաւելումը հարազատ բնակարան գտնէ։ Աստուծոյ հոգեւոր շնորհներն ընկնում են մեզ վերայ ինչպէս լուսոյ ճառագայթների, և որպէս զի նոքա լոյս տան մեր հոգւոյ մէջ, հարկաւոր է որ հոգին աչք կամ լուսամուտներ ունենայ։ Այդ հոգեւոր անսողութիւնը, վերինը դիտելու և աստուածայինն ընդգրկելու ընդունակութիւնն է ահայ որ հաւատ է կոչուում և առանց որի ոչ մի հրաշք, ոչ մի երկնային զօրութիւն մեր ներքին աշխարհի մէջ փոփոխութիւն յառաջ բերել չի կարող։

Սակայն հարց է մնում զեւ ինչո՞ւ Բրիստոս յատկապէս Իւր հայրենիքում հաւատ չէր գտնում, ինչո՞ւ Սորա մերձաւորները, ծանօթները զրկուած էին այն հրաշալի շնորհներից, որոնք աստուածեամբ օտարների վերայ էին թափուում։ Աւետարանը այդ հարցին ևս որոշ պատասխան է տալիս։ Բրիստոսի գաւառացիները նախապաշարուած էին Սորա մասին ունեցած մարմնաւոր ծանօթութիւններով, նոցա մտքի մէջ ամրացել էր այն նախապաշարումը, թէ Բրիստոս մի հասարակ հիւսնի որդի է, ուրիշն ինքն էլ հիւսն պէտք է լինի ուրիշ աւելի մեծ բան

լինել չի կարող իսկ նախապաշարումը հաւատի ամենամեծ թշնամին է, որ նորա խեղածիւրումը լինելով՝ շատ անգամ սխալմամբ իսկական հաւատի տեղ է ընդունուում: Մենք ամէնքս գերի ենք հաղար ու մի նախապաշարումների որոնք բազմաոհական աղբիւրներից են յառաջ գալիս: Ինչիցն է օրինակ, որ ներկայ սերունդը հաւատ քիչ ունի՝ գերբնական աշխարհի գոյութեանը հաւատալ զրեթէ չի կարող, միթէ նորանից, որ գիտութիւն և քաղաքակրթութիւն յառաջ են գնացել, մարդիկ զարգացել են, ամենեւին: Իրերի բընական ընթացքով զբաղուող գիտութիւնը ինչպէս կարող է հերքել կամ հաստատել այն, ինչ որ իւր իշխանութեան սահմանից դուրս է: Եթէ ևս իմ հոգեւոյ խորքում զգում եմ մի գերբնական զօրութեան ազդեցութիւնը, կամ մի գերբնական էակի մերձաւորութիւնը՝ որ բնագէտը կամ որ փիլիսոփան կարող է ապացուցանել, թէ իմ զգացումը խարուսիկ է և իմ ծանաչած զօրութիւնը գոյութիւն չունի: Բի՛ն են միթէ զարգացած մարդիկ, որոնք քրիստոնէական լուսաւոր հաւատը ծաղրում են, բայց իրենք հաւատում են ամէն տեսակ խաւարային ոյժերի՝ հաւատում են, թէ երբ մի քանի մարդիկ մութ սենեակի մէջ ձեռները սեղանի վերայ դնեն, այդ սեղանը ինքն իրեն կշարժի, թէ ինչ ինչ մահկանացուներ հրաշալի զօրութիւն ունին մեռած հոգիները դուրս կանչելու, նոցանից զանազան զաղանիքներ իմանալու, և ինչ որ մի մարդ չկայ, որ բաւականանայ այս աշխարհի մասին ունեցած ծանօթութիւններով և չձգտէ աւելին իմանալու, ում հաւատն այդ աւելին չէ ընծալում՝ նա անպատճառ նախապաշարումների մէջ կընկնի: Մի գիտնական, որ պնդում է, թէ Աստուած չէ ստեղծել աշխարհս և ոչ մի մասնակցութիւն չունի նորա ընթացքի մէջ, այլ ամէն ինչ ինքն իրեն է յառաջ եկել և բնական կարգով զարգացել՝ ոչ մի փաստ չունի ի հարկ է դրա համար, այլ ժամանակակից կրթութեան տուած նախապաշարումներով է առաջնորդուում: Բաւական է վերացնել այդ նախապաշարումները, որ հաւատըն իւր դործը սկսէ, բաւական է յաղթել

միայն այն մեծ նախապաշարման, թէ գերբնական ոչինչ չկայ և չի կարող միջամտել մեր կեանքի մէջ՝ որպէս զի ամէն քայլափոխում հրաշք և աստուածային զօրութեան ներկայութիւն տեսնելը:

ԹՈՒՂԹ ՀԱՅՈՅ Ի ՊԱՐՍՍ,

ԱՌ

ՈՒՂՂԱՓԱՌՍ.

ՍՐԲԱՍԷՐ և Ճշմարտասէր և սուրբ հաւատոց, և առաւել Գրիստոսին՝ ծառայեցելոց, տէրանց մերոց և եղբարց սրոց հաւատակցաց՝ Տէր Դանիէլ Գարմա եպիսկոպոս և Մաղքայ և Շաւտայ քովրէսկոպոսներ, և Աբայ և Մարի երիցունք, Միր Հորմիզդ և Արդահայ սարկաւագունք, և ազատ մարդիկ՝ Արտաշիր և Բրատոկ և այլ քրիստոնեայք սուրբ հաւատացեալք յԱրման շահաստանի, ի Գարմեկան շահաստան՝ ի Կարմենանան նահանգ, Յոհան երիցապետ և ազատ մարդիկ, և Վարազպանգակ ի Մազոկան տաճկաց պահապետ, և Հարթայի Մուշեղեան և այլ քրիստոնեայք սուրբ հաւատացեալք, որք ի Պերոզ—Շապուհ ի տաճկաց քաղաքի, Յովնաթան անապատաւոր, և այլ սուրբ հաւատացեալք քրիստոնեայք յԱսորեստանի և ի Խուժաստանի և ի Հերթ, և ի Նոնաբարսագէ, որ ի կնի (Որոգենէս?) անապատաւոր, և Սահակ Բղադ շահաստանի քովրէսկոպոս, Յակոբ Բեղեկաթարա և որ այլ սուրբ հաւատացեալ քրիստոնեայք յԱսորեստանի Բժքին նահանգ, և Բասագէ Իմաթեան անապատաւոր, և ազատ մարդիկ՝ Գնեբա և այլ հաւատացեալ քրիստոնեայք Նոշիրականին ի Նիւնուէնահանգ, և առ ամենայն եպիսկոպոսունս և առ քովրէսկոպոսունս և առ երիցունս և առ սարկաւագունս, առ անապատաւորս և առ աշխարհականս, առ ազատս և առ գեղջաւագս, առ մեծամեծըս և առ փոքունս, և առ ամենայն հաւատացեալս Պարսից աշխարհի, որ ընդ Կաւասայ արքայից արքայի ընդ իշխանութեամբ էք — ի Մեծաց Հայոց ի Բարգենայ ի Հայոց եպիսկոպոսապետ և ի նորին աթոռակցաց՝ ի Մերշապհոյ Մամիկոնից եպիսկոպոսէ, Ներսեսէ Մարդապետական եպիսկոպոսէ, ի Տեառնաւորոյ Հարքայ եպիսկոպոսէ, ի Սամուելէ Բզնունեաց եպիսկոպոսէ, ի Փովկասայ և ի Սամուելէ Բասենոյ եպիսկոպոսաց, ի Թաթլոյ Աշարունեաց եպիսկոպոսէ, ի Ղաշանայ Խոսիստունեաց եպիսկոպոսէ, ի Աղատեայ Տայոց եպիսկոպոսէ, ի Տաճատայ Արշամունեաց եպիսկոպոսէ, ի Դանիէլէ Ռուշտու-